

Gömöri György

Emlékek Cs. Szabóról

A két Szabó közül, akiket 1956 végén mi, Angliába érkezett diákok megismertünk, főleg Zoltánnak voltak tanítványai, hozzá jártak beszélgetni, alkalmakként tanácsért a fiatalok. Cs. Szabó Lászlónak, a „Csé”-nek, más volt a szerepe. Bár őt is felkerestük írásainkkal, szívesen mentünk, ha meghívott a „Mewsba” irodalmi társaságba, bizonyos értelemben jobban éreztük a korkülönbséget vele, mint hajdani falukutató társával, akinél hét évvel volt idősebb. Szabó Zoltán nekünk egyszerűen „Zoltán” volt, Csé viszont, ha beszélünk hozzá, „Laci bácsi”. Ugyanakkor Szabó Zoltán inkább csak politikai, illetve irodalmi írások ügyében tudott tanácsot adni (nekem egyszer azt mondta, „a versekhez nem értek igazán”), aki más irodalmi műfajt művelt, Csé véleményét joggal tekinthette mérvadóbbnak. Bár Zoltán volt eleinte és többünknek elég sokáig szellemi és politikai útmutatója, Csé volt az irodalmi mérce.

Ezért első verseskötetem legépelet kéziratát is neki küldtem el 1958 közepe táján. Ennek a gyűjteménynek első változatára még Budapesten szerződéselem volt a Magvetővel, amit a forradalom előtt a sokoldalú és a fiatalokkal rokonszenvező Hegedűs Géza igazgatott – ezt a szerződést az országból való távozásom miatt felbontották. A későbbi változatban már szerepeltek Angliában írott verseim is, de még így is voltak kétségeim az anyag kiadhatósága tekintetében. Csé ezt megerősítette, kihagyásra javasolva egyes darabokat, illetve azt tanácsolva, várjak még kicsit a kiadással. Én viszont mindenképpen bizonyítani akartam „jelenléteimet”, és mivel Londonban találtam egy ukrán nyomdászt, aki saját költségre viszonylag gyorsan kinyomta a kötetet, amihez Ambrus Győző fiatal képzőművész barátom tervezett érdekes, szép fedőlapot, valamikor 1958 legvégén megjelent a *Virág-bizonyosság*, első verseskötetem. (Az „Otthon Kiadó” neve alatt, de ez csak azért volt, hogy neve legyen a gyerekeknek, az „Otthon” inkább mint fikció létezett, Vajda Albert barátomnak volt a londoni magánkiadója.)

Csé ezek után megtisztelt azzal, hogy bírálatot írt a kötetéről az *Irodalmi Újságba*, még-hozzá úgy, hogy egy kalap alá vette Sulyok Vincének körülbelül az enyémmel egy időben kiadott első verseskötetével. Bár a bírálat címe (*Két verseskönyv*, IU 1959–10) jelezte, hogy itt két kezdő költőről van szó, ebben a kritikában Csé „pontozással” mégis a nálam két évvel idősebb Sulyok Vincét hozta ki jobbnak, mivel líráját érettebbnek, kiforrottabbnak találta. Utólag visszanezve, azt hiszem, akkor Csének volt igaza, hiszen én még sokáig a permanens forrongás állapotában voltam, időbe került, amíg lecsillapodtam.

Csé tehát elég korán tudomásul vett költőként, de később mint kritikust, tanulmányíró, sőt irodalmi szerkesztőt is elismert. (Ezért nevezett több kötete dedikációjában engem „irodalmi mindenek”-nek.) Kétszer is megtörtént, hogy megfeddett filológiai pontatlanságért: első alkalommal, „A walesi bárdok” eredetének kérdésében nem csak én voltam a ludas. Neville Masterman, akitől erről a kérdésről szóló kéziratot kaptam, elmu-

lasztotta közölni velem, hogy ez az írása már valahol megjelent nyomtatásban, tehát nem található irodalmi szenzációként. Csé mindenesetre nagy filológiai körítéssel letolt az *Új Látóhatár* egyik 1959-es számában, s én fölöslegesnek tartottam tévedésemért mentegetőzni. Később, amikor már 1966-ban a párizsi *Irodalmi Újságban* egy új Áprily-válogatást recenzáltam, Csé olvasói levélben számon kérte, miért nem említettem egy, a kötetből kihagyott szép Áprily-verset Erdélyről. Azért nem említettem, mert a verset korábban nem ismertem; persze a pontosság kedvéért megnézhettem volna a háború előtti Áprily-köteteket a könyvtárban.

Ennél viszont jóval többször érdemeltem ki Cs. Szabó László dicséretét. Legelőször név nélkül, egy *Látóhatár*-cikkben („*Egy év múltán*”, 1958/1,67–70), ahol arról értekezett, mit csinálnak az egy évvel korábban érkezett fiatal magyar emigránsok. Volt egy Adrian Brine nevű barátom, aki meghívott karácsonyra családjához egy dél-nagylondoni városkába (Csé szerint „falura”), s a dicséret válogatott angol olvasmányaimnak szólt, annak, hogy egyelőre felhagytam korábbi romantikus, világmegváltó terveimmel.

Másodszor Radnóti Miklósnak József Attiláról írt emléksorai miatt dicsért meg Csé. Az 1959-ben kiadott, Radnóti életét képekben bemutató könyvecskében (szerkesztette Baróti Dezső) észrevettem ugyanis ezt a naplórészletből reprodukált sort: „[J. A.] megalázó szegénységben élt, folytonos és egyre szaporodó politikai csalódások között”. Nyilvánvaló, hogy itt Radnóti József Attilának a kommunista párttal való kapcsolatára is utalt, arra, hogy (milyen okokból, az még ma sem teljesen tisztázott) ezt a nagy szocialista költőt *kizárták* az illegális magyar kommunista pártból! Csé ezúttal elégedetten méltányolta filológiai találatomat.

Következő elismerése 1968-ban ért, amikor a *Tri-Quarterly* című amerikai folyóirat kelet-európai különszámát szerkesztettem, illetve amikor ennek a különszámnak az anyagát Chicagóban kiadta a Quadrangle Kiadó *New Writing of East Europe* címmel. Ezt az eseményt belső vezércikkben üdvözölte a *Times Literary Supplement*, s a rendkívüli fogadtatás határozottan felizgatta Csét, annál is inkább, mert a különszámba belevettem az ő Weöres Sándorral készített beszélgetését a BBC magyar adásából – ez a Quadrangle-féle kötetben a 63–67. lapokon szerepel. Ennek a kötetnek a magyar anyaga egyébként, azt hiszem, eléggé jól összeállt, Déry Tibor prózája és Hágy Gyula drámarészlete mellett fordítások szerepeltek benne József Attila, Weöres Sándor, Pilinszky János és Nagy László verseiből, reprodukciók Bálint Endre, Borsos Miklós, Csernus Tibor, Csontváry Tivadar, Medveczky Jenő és Vasarely műveiből.

1969-ben Csé megint izgatottan hívott fel a Bush House-ból, az angol rádió magyar osztályáról. Az izgalmat az *Új égtájak* című nemzedéki versantológia váltotta ki, amely Vas István számára először bizonyította be, hogy Nyugaton is létezhet jó magyar irodalom. Vas, akivel akkor már baráti viszonyban voltam, erről – horribile dictu! – az MSZMP központi lapjában, a *Népszabadságban* írt egész kolumnás cikket, amit a Bush House-ban egymás kezéből téptek ki a magyar osztály munkatársai és számos példányban sokszorosítottak. Csé már korábban gratulált az antológiához, csak azt nehezményezte, hogy mint szerkesztő (illetve társszerkesztő, az időközben elhunyt Juhász Vilmossal) magamat miért nem hagytam ki belőle. Ezt én nem tartottam szükségesnek, annál is inkább, mert az én itt szereplő verseimet még Juhász Vilmos válogatta, illetve hagyta jóvá. Az antológia szerkesztésének pikantériája abban állt, hogy én először Csét kértem fel az előszó megírására, csak az ő visszautasítása után fordultam Határ Győzőhöz, aki természetesen a feladatot kiválóan megoldotta (azoknak a hosszú névsorával együtt, aki még *benne lehetnek volna* az antológiában). De Csé a Vas-recenzió után éppénúgy örült az antológia sikerének, mintha ő kezdeményezte volna, illetve juttatta volna el Vashoz a könyvet.

Csé magyar nyelvű könyveiről nem írtam kritikát, ezt a feladatot másoknak hagytam, akik jobban ismerték Rómát vagy a görögöket, mint én. Viszont *Vérző fantomok* című versgyűjteményét recenzáltam a *World Literature Today* 1980/1-es számában (147. o.), és Csé nagyon meg volt elégedve írásommal, ezt, szokása szerint, levélben köszönte meg. Parafrazálva szavait valami ilyesmit írt: „hiába, Oxford, Cambridge”, vagyis hogy meglátszik stílusomon és szemléletemen angliai tanulmányaim, valamint tanárkodásom jótékony hatása. Ugyanakkor egyes magyar írók megítélésében véleményünk néha meglehetősen eltért egymástól. Köztudomású, hogy Csének milyen sokáig tartott, amíg BBC-kollégáját, Siklós Istvánt költőként is elismerte, ami pedig a régebbi költőket-írókat illeti, nemegyszer szemére hánytuk a *Magyar versek Aranytól napjainkig* című antológiájának (Róma, 1953) kisebb-nagyobb aránytalanságait. Ezeket készséggel elismerte, hozzátevé, hogy Babitsék nemzedékének legnagyobb tévedése Gellért Oszkár túlértékelése volt, s hogy ilyesmi nyilván vele is előfordulhatott más költők esetében. De azzal is védekezett, 1952-ben még nehezen tudta összegyűjteni az anyagot, amiből válogathatott, s *Hűlő árnyékban* című kötetében (1982) így vall erről: „Magát a keserves kínokkal összehordott versanyagot széthánynám, mert ma már tengernyi bőségből meríthetek, a némák újra énekelnek, s megszerezhető minden jelentős költőnk eddigi műve”. Vagyis Csé, amikor csak tehetett, javított, felülírta korábbi, nem eléggé megfontolt véleményeit. Magyarán mondva, bár ő is hiú volt, mint sok más író, volt önkritikája, nem vette zokon a jól érvelt ellentmondást.

Most, hogy újra olvasom Cs. Szabó László írásait, meglepve látom, hogy mennyi közös szál köt össze bennünket. Erdélyiségét én csak az erdélyi irodalom és hagyományok iránt érzett mély rokonszenvvel tudtam viszonzni, kiderül azonban, hogy kicsit „földik” is vagyunk: Csé azt írja, Budapestre költözésük után egy ideig a Külső-Józsefvárosban laktak, a József utca 51.-ben, az Őr utca sarkán (*Hűlő árnyékban*, 56 o.) – én is józsefvárosi vagyok, mi a Fecske utcában laktunk 1944-ig, majdnem a József utca sarkán, és gyerekkoromban az Őr utcán át jártam naponta a Mária Terézia (most Horváth Mihály téri) elemi iskolába. Utána Csé a Lónyai utcai református gimnáziumba került, ahol én is jártam három osztályt, igaz, jóval később, mert 1945–47-ben, illetve 48–49-ben. Végül az angol irodalom mindkettőnket megfogott, más-más szinten. Csé nálam sokkal jobban ismerte Shakespeare-t és Dickenst és a klasszikusokat általában, míg én inkább a modern angol és amerikai költőkből fordítottam vagy egy kötetre valót. És bár az én szakterületem a lengyel (és magyar) irodalom, elmondhatom én is, hogy Cséhez hasonlóan sokat kaptam Angliától és az angoloktól, mert kevés ország van Európában, ahol az emigránst annyira megbecsülik és hagyják érvényesülni mint az Egyesült Királyság, vagyis Nagy-Britannia. Nekem ugyan nem „embermértősségomat” adta vissza, hanem „csak” a mindennapi kenyeremet adta meg Anglia, de azt hiszem, ez is elég ahhoz, hogy szeressem ezt a különös, de csak nyhén kódos, örökzöld országot.